

TEATR

Najpierw ucieczka w stronę wy-
pisów. Blisko 79-letni (w stycz-
niu 1985 r.) Roman Brandstaetter
urodził się w Tarnowie. Wedle
notki biograficznej „Polscy pisa-
rze współcześni 1944—1969” L. M.
Bartelskiego: „ukończył filologię pol-
ską na UJ w Krakowie ze stopniem
doktora. Ogłosił w 1928 r. tom poe-
zji «Jarzma». W okresie wojny prze-
bywał na Bliskim Wschodzie. Po
wojnie attaché kulturalny w Rzy-
mie. Wrócił do kraju w r. 1948. O-
trzymał w r. 1951 państwową na-
grodę artystyczną I stopnia za li-
retto do opery T. Szeligowskiego
«Bunt żaków», w 1958 r. nagrodę
literacką im. Pietrzaka. Poeta, pu-
blicysta, autor sztuk scenicznych,
tłumacz Szekspira”.

Wśród kilkunastu utworów dra-
matycznych Brandstaettera (m.in.
Powrót syna marmotrawnego, Prze-
mystaw II, Król i aktor, Król Sta-
nisław August, Znaki wolności —
rzeczą o Sułkowskim) przeważają
zdecydowanie dramaty historyczne.
Więc, jakby „ucieczka” autora w
przeszość. Biblijno-narodowa. U-
cieczka w przypowieści filozoficzno-
moralne oraz ku skojarzeniom lo-
sów ludzkich z mechanizmami, któ-
re nimi poruszają — zawsze (a przy-
najmniej w sytuacjach ważkich
dziejowo) żywym. Choć nie warto
tu szukać natrętnych uogólnień, czy-
li stawiać między czasem minionym
i współczesnością znaku równości.
Byłoby to zwykłe uproszczenie.

Ale jest w dorobku Brandstaette-
ra również sztuka współczesna. U-
ważana za jego najlepsze dzieło, acz
w moim mniemaniu — z punktu wi-
zdenia jej konstrukcji — trudno się
z taką oceną zgodzić. Rzecz tedy do
dyskusji. Idzie o *Milczenie* — opu-
blikowane w r. 1956, mimo że utwór
ten powstał kilka lat wcześniej i
nie mógł ukazać się natychmiast po
napisaniu ani drukiem, ani na sce-
nie. Dlaczego? Chyba dlatego, że był
za bardzo... współczesny i dotyczył
zbyt bliskich, a jednocześnie ogrom-
nie drażliwych spraw naszej rzeczy-
wistości społecznej i politycznej.
Dziś, z perspektywy prawie 35-let-
niej, nieco łatwiej (i wygodniej)
formułować wyważone sądy o po-
wodach administracyjnej „ostro-
żności” w oglądzie i racjach *Milcze-
nia*. Treści sztuki, a przede wszyst-
kim motywy postaw i działań jej
bohaterów, odzwierciedlały na ogół
wyraźnie stan duszy, umysłów oraz
klimat *niedobrego czasu* z okresu
tw. kultu jednostki, gdy pod wznio-
słymi hasłami ideowymi rozpano-
szyła się pycha i arogancja niekto-
rych jednostek, pod wpływem magii
władzy utożsamiających się z par-
tią i socjalizmem. Pierwszym ha-
mulcem na tej drodze okazał się
XX Zjazd KPZR i polski Październik.

Tu proponuję ucieczkę do pamiętni-
karskich wspomnień i dokumentów o
W. Gomułce, opracowanych przez J.
Michasiewicz i W. Namiołkiewicz, a

drukowanych aktualnie w „Życiu Li-
terackim” (oczywiście, w skrócie):
„27. X. 1952 (...) referat wygłasza czło-
nek Biura Politycznego, sekretarz KC
PZPR W. Dworakowski (...), który o-
skarża Wł. Gomułkę i M. Spychal-
skiego o «przemycenie» do szeregów
PPR «zbrodniczej szajki prowokato-
rów». Dalej: „...określa W. Gomułkę
jako «powolne narzędzie imperializ-
mu». Następnie, w relacji z 18 II
1953 czytamy o przesłuchaniu W. Go-
mułki w śledztwie, gdy ten odmówił
przyznania się do winy, replikując:
„Fabrykujecie zarzuty! Według was
to nie innego nie robiłem, jak tylko
ukrywałem swą działalność przed Biu-
rem Politycznym. To jest bzdura. Te
wszystkie wasze kłamstwa zostaną

stępcę politycznego. Nie mogąc wy-
trzymać presji otoczenia i stresów,
zdecydował się wybrać ucieczkę z
kraju. Ostatnim zaś przystankiem
przed realizacją tego postanowienia, a
zarazem chwilowym azylem, miał być
akurat dom Ksawerego. Pisarz, po
chwilii wahań, uwierzył swemu daw-
nemu wybawcy z opresji. Jak się o-
kazało, słusznie — gdyż prokurator
Witowicz, ongiś sędzia śledczy bada-
jący udział Niedzickiego w „aferze”,
rozpoznał inżyniera i wyjawił Ksa-
weremu bezpodstawność oskarżeń. W
ten sposób zaciągnięty przed latami
dług wdzięczności mógł zostać spłaco-
ny ze względów czysto humanitar-
nych. Aliści, pełną rozterek i gory-
czy rozmowę ojca z obcym klasowo

scenicznych. Widać to choćby w mało
prawdopodobnym portrecie fanatycznej
ZMP (Wandy), czy dość mgliście za-
rysowanej miłości prokuratora do I-
reny (i to za wiedzą jej męża) a
wreszcie na tle, raczej werbalnie po-
traktowanych wewnętrznych przemian
komunisty — Ksawerego. Albowiem —
co może zabrzmieć paradoksalnie — mi-
mo obfitości drobiazgowych opisów,
osoby dramatu rażą niekiedy ubóst-
wem barw psychologicznych. Szczegół-
nie w zetknięciu z pamięcią świad-
ków tamtych wydarzeń. Są to, rzecz
jasna, niuanse subiektywnego odbio-
ru tekstu i jego realizacji teatral-
nej. *Milczenie* jako rodzaj doku-
mentu artystycznego z naszych po-
wojennych dziejów i wielu, w tym
także bolesnych, doświadczeń, które
— po rozmaitych etapach na (nieraz)
wyboistej drodze do socjalizmu —
znalazły ozdrowieńczy i twórczy od-
dźwięk w uchwałach IX Nadzwyczaj-
nego Zjazdu PZPR, zasługuje na
przypomnienie w teatrze. Na konfron-
tację literatury z mądrą refleksją
dzisiejszego odbiorcy.

Ucieczka w milczenie

zdemaskowane i ciekaw jestem, jak
wówczas wy będziecie wyglądali. Co
będzie z wami, jak ja udowodnię na
podstawie dokumentów, że są to za-
rzuty wyszane z palca?” Co było po-
tem, wszyscy (starsi) wiemy.

W takiej atmosferze lat pięćdzie-
siątych toczy się akcja *Milczenia*.
Dramatu, który po r. 1956 wszedł
jednak na scenę — spotykając się
zresztą ze sprzecznymi opiniami kry-
tyków o orców krajowych.
Wystawiać go w 8 teatrach za gra-
nicą. Miejsce i obcej premiery *Mil-
czenia* jest „ena „Nurtu” w nowo-
huckim TEA. RZE LUDOWYM.

Na głównego bohatera sztuki powołu-
je autor Ksawerego Ponikowskiego, pi-
sarza i równocześnie starego działa-
cza komunistycznego, który uznaw-
szy w r. 1949 konieczność podporząd-
kowania się zasadom „sorealizmu”,
po wielu gorzkich doświadczeniach i
bezsukcesyjnej walce ze schematyzmem
we własnej twórczości i z wulgaryza-
cjami ideologicznymi, ucieka w po-
czuciu klęski życiowej przed swoimi
i cudzymi lękami, przed osobistą od-
powiedzialnością, wyrzutami sumie-
nia, a wreszcie bezradnością — w „ła-
godzone” alkoholem milczenie.

Dramat ponadto wiąże z sobą losy
kilku ludzi. Oprócz Ksawerego, tok
akcji obejmuje jego nową żonę (religij-
ną Irenę), córkę z poprzedniego mał-
żeństwa (fanatyczną *zempówkę*
Wandę) i sublokatora w ich miesz-
kaniu (zakochanego w Irenie, proku-
ratora Witowicza) oraz niespodziewa-
nego gościa (inżyniera rolnika Niedzi-
ckiego). I właśnie ta nieoczekiwana
wizyta człowieka, który kiedyś przed
wojną użył schronienia komunisty-
cie Ksaweremu, ściganemu przez po-
licję — choć sam był w przeciwnym
obozie politycznym — wprowadza
gwałtowne zamieszanie w życie ro-
dziny Ponikowskich. Dawny ziemianin,
przycupnięty teraz na posadce urzęd-
niczej, początkowo pracował w PGR,
gdzie został wplątany w aferę sabo-
żową. Mimo tego, że nic tu nie za-
winił, usiłowano z niego uczynić prze-

gościem usłyszała przypadkiem Wan-
da. Wychowana przez Ksawerego i
ZMP w duchu bezkompromisowej
pryncypialności, nafaszerowana „agit-
kami” — z młodzieńczą zadziornością,
popartą dodatkowo buntem wobec
rozvodu rodziców i płonącą ślepą mi-
łością do ojca (a nienawidząca maco-
chy, która jej rzekomo odebrała
najbliższego człowieka, wręcz idola, na
domiar godząc się na ukrywanie
„przeciwnika socjalizmu”) — podjęła
na własną rękę sprawę denuncjacji
Niedzickiego. I to w imieniu ojca. Aby
mógł on odzyskać swoją tożsamość:
nieugiętego bojownika idei. A także
w przekonaniu, że przyspieszy to o-
dejście do domu maochy — rozrze-
szającą Ksawerego za pomoc inżynier-
rowi, lecz potępiającą męża później
jako donosiciela. Sztuka kończy się
serią tragicznych nieporozumień. Czy
tak być musiało?

Autor nie oszczędza moralnie niko-
go spośród bohaterów dramatu. Nie
oskarża jednak ani ideologii, ani sy-
stemu politycznego. Jego oskarżenie
uderza w konkretnych ludzi, niedo-
rośniętych do funkcji sprawowania wia-
dzy na różnych szczeblach. Niedoro-
słych: albo z prymitywnej nadgorli-
wości połączonej z brakiem wyobraź-
ni, albo na skutek małości własnych
charakterów, przy jednoczesnym
przerście ambicji, czy — jak pisze
Brandstaetter — uważających się za
nieomylnych „bogów”.

Sztuka, w moim odczuciu, p. agnie
przedstawić i rozwiązać za dużo
problemów. Pisarz nagromadził w niej
tyle wątków, osób i motywów ich
działania, że starczyłoby tego na ki-
lka scenariuszy. Stąd też może wy-
wołać wrażenie wszystkoizmu. Zaś po-
przez zagęszczenie i stopniowanie racji
intelektualnych oraz moralnych osiąga
kształt odwróconej piramidy retorycz-
nej. Sytuacje natomiast rozwijają się
wprost przeciwnie, jakby zawiązując
pole obserwacji. Spiętrzone — tracą
swą naturalność. W efekcie czego tak-
że perypetie niektórych postaci kurczą
się i nie uzyskują pełnych wymiarów

Trudne to zadanie dla reżysera
spektaklu. Tym bardziej, gdy jest nim
młody reżyser, acz z wieloletnim sta-
żem aktorskim. Mowa o *Wacławie*
Jankowskim, byłym aktorze Teatru
Ludowego, aktualnie występującym w
Teatrze im. J. Słowackiego. Sztuką
Brandstaettera debiutuje on jako dy-
plomant Wydziału Reżyserii krakow-
skiej PWST. I trzeba od razu powie-
dzić, że to pierwszą pracę reżyser-
ską wykonał czysto, zarówno w odnie-
sieniu do wartości treściowych dra-
matu, jak i do jego formalnej oprawy
scenicznej. Pewnie, że tu i ówdzie
przydałoby się zedrzeć z tekstu war-
stwy nazbyt plakatowego deminizmu
(w wątku Wandy), gdzie indziej dodać
motywacji (Irena — prokurator), lecz
i tak udało się Jankowskiemu w ra-
mach kameralnych wywołać wrażenie
niemałej dramatyczności. Autorem
ciekawej ale oszczędnej scenografii
jest *Tadeusz Smolicki*.

Dobrze wczuli się w intencje re-
żysera wykonawcy ról — *Andrzej*
Gazdeczka (Ksawery), *Maja Wiśniow-
ska* (Irena), *Janusz Sykuter* (Niedzic-
ki), *Ryszard Gajewski* (prokurator) i
Jerzy Hojda (funkcjonariusz UB).
Grali wyraziście, ale bez popadania
w patos czy histerię. Z wyjątkiem
tych scen Wandy (*Barbara Szałapak*),
w których przyszło młodej artystce
zmagać się z niedorozwojem scenicz-
nym odtwarzanej postaci.

Na koniec — gdybym chciał się za-
bawić w stawianie szkolnych cenzu-
rek, na tle tej wyrównanej i solidnej
aktorsko obsady spektaklu — przy-
znałbym wyróżnienia *A. Gazdeczce*, *M.*
Wiśniowskiej i *J. Sykuterze*.